

Ankara Üniversitesi

Dil ve Tarih-Coğrafya

Fakültesi Dergisi

CiltX, Sayı: 3-4

Eylül-Aralık 1952

ABD - ÜL - KAYYUM NASIRİ

(15.11. 1825 - 2. ix. 1902)

Dr. Saadet ÇAGATAY

Türk Lehçeleri Doçenti

Bu yılın iki eylülü Kazan âlimlerinden Kayyum Nasırî'nin ölümünün ellinci yıldönümüdür. Bu münasebetle onun şahsiyetini belirtmek ve eserlerini bir daha gözden geçirmek hem çok geniş bir sahada ilk cesur adımı atan bir öncüyü hatırlamak, hem de ondan sonraki tekâmülü anlamak bakımından faydalı olacaktır.

K. N a s ı r ı , geçen asrın ikinci yarısında esaretin şiddeti altında üçyüz yıldanberi ağır baskıya yalnız din kuvvetiyle dayanan Kazan ahalisini ilim ve irfan ışıklarıyla uyandırmaya muvaffak olan bir muallim, ders kitapları yazan bir terbiyeci, mütefekkir, muharrir, filolog, tarihçi, etnograf, ve folklorcu olarak muayyen bir metodla çalışmış olan ve hakkında yazı yazanların çoğunun fikirlerine göre bir ansiklopedist idi. O kendi memleketine yeni Avrupa kültürünün ışıklarını muvaffakiyetle getirmiş ve onu tabîî yollarla benimsetmekle de ilk doğru adımı atmış olanlardandır.

K. N a s ı r ı Kazan'da bir medresede yetişmiştir. Ulema tarafından yasak¹ edilmiş olmasına rağmen gizlice Rusça öğrenmiştir. Bu bilginin onun çalışmalarına çok faydaları dokunacağı da aşikârdır. Umumiyetle o, Rusça öğrenme taraftarı olan ilk münevverlerdendir².

¹ Şiddetli Rus siyasetinin ruslaştırma cereyanlarına karst koymak için ulema, İslâm dini vasıtasıyla bütün rusluğa dair münasebeti bu cümleden dil öğrenmeyi de yüzlerce yıl yasak ederek ahaliyi Ruslardan uzak tutmaya muvaffak olmuştur.

² "Kayyum Nasiri Mecmuası" S. 102 de A. Aziz makalesinde : Nasırî ilk defa korkarak da olsa "zi-fünun" olan kimseye Rusça okumanın lâzım olduğunu, bildiriyor. 1886 da : Mümkün olduğu zaman fırsat olsa muamelât babından Rusça okumak dahi caizdir, diyor.

1855-71 yıllarında Rus Semineri'nde Kazan lehçesini okutmakla vazifelendirilmiş ve nedense 1871 de misyoner İlminski'nin isteği üzerine bu muallimlikten uzaklaştırılmıştır. 1873 de Kazan'da Ruslar tarafından açılmış olan muallim mektebine (uçitelskaya şkola) türkolog W. Radloff tarafından muallim tayin ettirilmiş ise de, buradaki hocalığı da ancak bir kaç yıl devam edebilmiş, derslerinde Radloff'un istediği ders kitabını tashih ederek okuttuğundan araları açılmış, Radloff bu yüzden istifasını talep etmiş, Nasırî de bunu yapmıştır. (Kayyum Nasırî Mecmuası, S.29) Bundan sonra da K. Nasırî hocalık etmiş, fakat bu hocalık da uzun sürmemiş olsa gerektir. 1876 da Ufa'ya giderek mahkeme-i şer'îye huzurunda imamlık imtihanını vermiştir. Fakat hayatında hiç bir zaman imamlık etmemiştir³. 1879 dan sonra ölünceye kadar serbest muharrir olarak çalışmıştır. 1885 de Kazan Darülfünunu huzurundaki arkeoloji cemiyetine aslî üye olarak seçilmiş ve zamanının Rus ilim erbabı tarafından çalışmalarıyla takdir edilmiştir.

Muharrirliği 1859 da başlar. İlk eseri siyeri nebiye ait **مجمع الاخبار** dır. Müsveddesi kaybolduğundan ancak 1895 de basılmıştır. 1860 da "Nahiv kitabı", aynı yılda "Küçük lügat" ve "Boş vakit" adlı hikmet-i tabiiye fenninden küçük bir risalesi çıkmış, sonuncusu 1905 de tekrar basılmıştır. Bazan yılda 4-5 tane eser yayımlayan Nasırî fevkalâde çalışkan bir muharrirdir. Bütün neşriyatının sayısı 40 dır ve cem'an dörtbin sahife tutar⁴.

³ "Kayyum Nasırî Mecmuası" s. 56 da : "Belki Kazan mollalarının onu cehaletle vasıflandırmalarına karşı, onlarla müsavi olduğunu göstermek için bu imtihana girmiştir" deniliyor.

⁴ Eserleri şunlardır :

kaç defa basılmış	sahife	yılı	Kitabın adı
1	79	1860	نحو کتابی
2	12	1860	بوش وقت
3	24	1867	عقائد رساله‌سی
8	160	1868	قورق وزیر
2	(5,2) 85	1873	حسابلق
1	120	1878	تاتارجه روسجه لغت
2	85	1880	قورق باغچه
4	116	1881	ابو علی سینا
1	140	1882	قابوس نامه
5	24	1884	اخلاق رساله‌سی
1	78	1884	قصص الانبیا
1	615	1884	فواکه الجلسا
4	139	1886	جوواهر الحکایات
1	180	1887	اوتوز وعظ
1	24	1889	قرآت روس
2		1895	الف بی وایمجد
2	28	1890	زبدة من التواریخ الروس
1	39	1890	اخلاق رساله‌سی (کبیر)
1	74	1890	اصطلاحات جغرافیه
1		1891	نمونه یا که انموذج

K. Nasırî'nin yazdıkları gözden geçirilirse bunları bir kaç bölüme ayırmak gerekir: a) Te'lif eserleri, b) Çevirme eserleri, c) Takvimleri gibi.

Bunları da çalışma bakımından birbirlerinden ayırt etmek mümkündür. Muallim olan K. Nasırî mektep kitapları yazmak mecburiyetini duymuş, "Nahiv Kitabı", "Kavâ'id-i Lisân-ı Arab", "Kavâ'id-i Kitabet", "Hesabluk", "Elifba ve Ebcad" gibi eserleri yazmış ve hattâ lâzım gelen ıstılahları da kendi yapmıştır.

Muharrir Kayyum Nasırî halkın istifade edeceği ve anlayabileceği hafif şark edebiyatını⁵ Osmanlıca'dan Kazan lehçesine çevirerek halka kitap okumağı öğretmek ve bundan zevk duyurmak amacını gütmüştür. "Kırk vezir", "Ebu Ali Sina", "Kabusnâme", "Cevahir iil-Hikâyât" gibi eserlerin ağır Osmanlı dilinden yerli şiveye çevrilmesi bunu göstermektedir.

Âlim olan .K. Nasırî, geniş bilgileri içine alan "Coğrafya-i Kebir", "İstılahat-ı Coğrafya" ve takvimlerinde verilmiş olan etnografya ve istatistiğe dair malûmat, "Tatarca-Ruşça Lûgat", "Lûgat-i Rus," "Lehçe-i Tatarı" ve nihayet halk edebiyatına dair gerek Kazan lehçesinde yazdığı, gerekse Rus ilim mecmualarına verdiği malzeme ve bilgilerle Kazan lehçesini umumi Türk edebiyatı seviyesine yükseltmek hedefini tuttuğu gibi, mekteplerin ve münevver tabakanın yükselmesinde de başlıca âmil olan mütefekkir bir ilim adamıdır. Bu yüzden Nasırî, Türkiye'nin Ahmed Midhat'ı ile mukayese edilmektedir. Onun gibi o da kütleye hitap etmiş, sarıh ve kolay bir dilde yazı yazarak kütleyi aydınlatmakla beraber ona Avrupai görüşü de aşılamağa muvaffak olmuştur. Ulûm-ı tabiiyeyi avamlaşdırması, "İlm-i Ziraat", "Coğrafya-i Kebir", "İstılahat-ı Coğrafya" sı, hesap, hendese, sanayi-i galvaniye hakkındaki eserleri gibi...

kaç defa basılmış	sahife	yılı	Kitabın adı
2	32	1891	تربیه کتابی
	32	1892	قواعد کتابت
	24	1892	علم زراعت
	267	1892	لغت روس
	30	1893	ارشاد الاطبخه
	128	1894	کلزار وچنزار (خواص نباتات منافع اعضا)
	206	1894	جغرافیای کبیر
	224	1895	لهجه تاتاری
	87	1895	انمودج
	32	1895	علم هندسه
	173	1895	مجمم الاخبار
	24	1896	عبرتنامه، احوال سکران
	54	1896	افسانه کلرخ وقر جان
	74	1896	قواعد لسان عرب
	157	1896	لهجه تاتاری
	138-200	1898-99	جغرافیای کبیر III - II
		1900	صنایع علفانیه

⁵ K. Nasırî Mecmuası 72 s. de "O ikinci derecedeki şark hikâye ve kıssalarını almış, büyük şark şairleri, edipleri ve onların dahiyane eserleri onu ilgilendirmemiştir" denir, herhalde bu hâdise onun şark dillerini bilmemesine değil, halk terbiyecilik ülküsüne atfedilmelidir.

Nasırî'nin dil hakkındaki görüşleri bilhassa şayanı dikkattir. Kazan Lehçesinin "Öz Türkçe" cereyanı Kayyum Nasırî tarafından geçen asrın altmışıncı yıllarında terviç edilmeğe başlamıştır. Kayyum Nasırî mahallî şera'ite göre "Tatarca" tâbirini kullanmışsa dahi, onu "*türki*" tâbirine müsavi tutmuştur. "Tatarca" tâbiri bazan Nasırî'ye izafe edilerek ileri sürülmüştür. Bugün de olduğu gibi, sonradan bu tâbir çok su-i istimale uğramış ve bazı kimseler onu ve ondan sonraki bu cereyanı "Tatarcı" adıyla tesmiye ederek yanlış istikamete sokmak istemişlerdir. Halbuki Nasırî'nin bu tâbiri kullanmaktan maksadı sadece İdil boyu sahası dilinin mahallî tâbirini kullanarak o dili işlemek, dilin menşe'ini ve onun genişliğini göstermek, edebî dilin inkişafına hizmet etmek, mümkün olduğu kadar ıstılahları bile bu dilin bünyesinden yapma imkânlarını araştırmaktan ibaretti⁶. "*Kavaid-i Kitabet*" de (S. 4) Osmanlıcada olan havas lisanı ve avam lisanına karşılık olarak Nasırî'nin sarih fikri şudur: "medeniyetli her bir ademin iki türlü tili bulup, birisi anasından süt imgen müddette öğrenen tilidir. İkincisi dahi bir üstatka tâlimge birilgeç ilim ve fen lügatleri bilen açılğan tildir". O böylece yazı diliyle konuşma dilini tabii olarak ayırmak istemiştir.

Aynı eserde Nasırî : "Kendi dilini araştırmadan başka dilden kelime almak hatadan sayılır. Sözlü ifadede ve yazılı ifadede bundan sakınmak lâzımdır" diyor⁷. "*Lehçe-i Tatarı*" adlı lügati Kayyum Nasırî'nin dil hakkındaki düşüncelerini her bakımdan ortaya koyan en iyi eseridir. Türkçe sahasında belki de mukayeseli ilk lügat sayılabilir. Burada verilmiş olan kelimeleri bir çok misâllerle aydınlatdığı gibi bazılarını daha iyi anlatmak için halk türküleri, bilmeceler, atasözleri ve türlü "tariz - ler"den de faydalanır. Bazı kelimelerin yanında Arapçasını veya Farsçasını ve yahut da her ikisini birden gösterir. Bununla, yazı dilinde kullanılan Arap ve Fars kelimelerinin daha fazla anlaşılmasına yardım eder. Bilhassa Çağataycada ve Osmanlıcada kullanılan kelimeleri de zikr ve izah etmesi, onun asla dar görüşlü olmayıp mahallî şiveyi yalnız başına inkişaf ettirmenin mânası olmadığını derinden kavradığını gösterir. Eser Nasırî'ye isnad edilen "Tatarcı" tâbirinin ne kadar su-i istimal edilmiş olduğuna da gayet iyi bir cevap teşkil eder. Bu eserin yalnız 10 sahifesini gözden geçiren bir insan, hemen Nasırî'nin yazı dili bakımından

⁶ Prof. v. Mende "Der nationale Kampf der Russlandtürken" 43 s. de bu cereyanın böyle tezat haline konmasının ancak siyasî bir hedefe dayandığını kaydetmekte ve Gaspiralı İsmail Beyin türkçülüğüyle K. Nasırî'nin fikirleri arasında asla bir uçurum olmadığını, Nasırî'nin ancak kendisine yakın olan Kazan lehçesini yabancı unsurlardan temizliyerek edebî dile kavuturşma yolunu takip ettiğini yazmaktadır.

⁷ "Öz tilindeki elfaznı tikşirmey turup gayri tilden söz istiare kılmaknı hataga haml kılınadır, hâh ifadei şifahiyede hâh ifadei tahririyede bulsın bundan saklanmak tiyiş...." devamında Farisî izafetlerle Türkçe cemi kullanmayı tenkid eder, "bende-i hudalar deyip eytilmes, hayvanatı vahşiyeler deyip eytilmes, huda bendeleri vahşi hayvanlar demegi-miz artıkdır" (yani daha iyidir) der.

geniş Türk dili bilgisine sahip olduğunu ve bir mütehassıs dilci olarak Tatarca'yı dar mânada tanımadığını görür. Kendisinin yazılarında gayr-ı şuuri de olsa, ki bu çok zayıf bir ihtimaldir, Osmanlıcanın morfoloji hattâ, fonetik şekillerini alelade konuşulan dilmiş gibi kullanması, ona isnad edilen "Tatarcı" tâbirinin ne kadar basit görüş olduğunu göstermeğe kâfidir. Bu hususta bir fikir vermek üzere "*Lehçe-i Tatari* den (Kazan 1895-96) bir kaç örnek alıyoruz :

Meselâ: at'ın (yani isim) Osmanlıcada *d* ile "ad" olarak yazıldığını ve bu şekilde telâffuz edildiğini (S.7) Kazan lehçesindeki *atanmak* fiilinin mukabilinin Çağataycada atılmak olduğunu göstermiştir. Fakat bazı fiil tabanlarının Kazan lehçesinde daha fazla geliştiğini gösteren şekillerde, bunları ayrıca izah etmiş ve Kazan lehçesini *tülimizniñ hikmetleri bıç küp efendim* (aynı sahifede) diyerek övmüştür. Devamında : "*açıkç* Arapça miftâh, Farsça kilid, aç torgan kuraldır, Çağatay lügatinde *açar* atılır; *açu* Çağatay'da *açıg* yazılır idi... gazab.", biraz aşağıda *açıg* kelimesi verilmiş mukabili "*açu* ve *açı* lâfızlarının kadimki sıgasıdır" denmiştir. *tagug, taguk* > *tauk* tavuk, *tüfkürmek* tükürmek gibi fonetiği değişen kelimelerde K. Nasırî tarihî dile ehemmiyet vermiştir. Osmanlıcadan aldığı ve Kazan lehçesinde kullanılmıyan bazı kelimelerde meselâ : gerçek * *togrı*, kaldırım *kütergen yol*, saman *salam maddesine kara* (yani bk), kuş konmaz *şeytan sakalı*, kırlangıç *karlıgaç*, karınca *kırmıska*, karanfil *kanefir*, mercimek *yasmık*, mercan balığı *gayet güzel kızıl balık* gibi kelimelerde önce Osmanlıcasını sonra Kazan lehçesindeki şekilleri vermesi, Osmanlıca olanları Kazanlılara tanıtmak içindir. Kazan lehçesinde kullanılmıyan bazı Çağatayca kelimeler de izah edilerek alınmıştır, meselâ : "id *Çagatay lügatidir, is rayiha mânasına. İdi Çagatay'da Allah taâlâ'nin ismidir. ç ö m ç e susma, çümüç, dustıgan, tustıgan. çömçe Çagatay sözidir, biznin çümüç digenimiz mundan me'huzdir*" diyor. Böylece K. Nasırî az kullanılan eski kelimeleri de lügatine almıştır. Bu cümleden Uygurcada olan *tolgak, tolgak tutmak 'hatınlarga bala tabar vakıta arız bulır bir avrudır'* (kadınlara çocuk doğururken arız olan bir hastalık) *kıska ayak 'hatın kızdın kinayedir', kulakçın 'kadim baş kıyımı idi', kişi kara 'ademîzattan birev'* (biri), *kürük 'tümürçi kürüğü*, (yani demirci körüğü), *kürün 'İdildegi boz*, (İdildeki buz), *küne su'tiri* kömüş, Ar. ذریبق Farsça سیماب (yani cıva), *tülik 'Çagatay'da zahire, Kazan L. azık tülik* (yani erzak), *tengri 'Çagatay lügatinde Allah taâlânın isimlerinden bir isimdir'* v. b.

Lügatin önsöz'ünde Tatar tilinin mebeidi ve menşei hakkında verdiği iki sahifelik malûmatta : Osmanlı dilinin inkişafını ve Osmanlı yazısının bir zamanlar hareketlerle yazıldığını anlatır. Osmanlı dilinin inkişafına hizmet edenlerden birkaç kişiyi (Âşık Paşa, Elvan Çelebi, Şeyhî, Ahmed Bîcan, Süleyman Çelebi) zikr ve bu dilin Oğuz dili olduğunu kaydeder. Bundan sonra Çağataycaya geçerek, onun Uygurcanın

* Burada anlaşılması kolay olsun diye Kazan lehçesi kelimelerini • italik veriyoruz.

devamı olduğunu ve Çağataycaya hizmet edenlerden Lûtfi, Ubeydullah, Nevâî, Hüseyin Baykar ., Haydar Mirza, Sultan Babur'-un isimlerini zikreder. Sonra "Tatar ve Mogul kadim zamanda ikisi iki kavim ve tilleri dahi iki türlü tilidi" diyerek Tatarca tâbirinin bugün Mogulca ile karıştırılmaması gerektiğini ima eder ve bu dile (yani Kazan lehçesine) otuzbeş sene hizmet ettiğini ve çok cefa çektiğini anlatır. "tün kün ne kadar içtihad kılsam, şol kadar cefa çektim. Milletimiz halkını Tatar tesmiye kılsam yaratmadılar (beğenmediler), Tatar tili disem yaratmadılar (beğenmediler) ve yene oşbu lehçe kitabına filimizde bolguçı (olan) nebatat, tıbbiye isimleri ve hem emraz ü evca' isimleri idhal kılınadır" diyerek lügatinin muhtevasını anlatmaktadır. Bu cümlelerle K. Nasırî, dil hususunda devrinde ve ondan sonra da devam eden türlü cereyanlara karşı olan aczini göstermektedir.

K. Nasırî "Fevâkih-ül-cülesâ" sında 593-94S. *Tatarca* denen dilin Çağatay dilinin bir parçası olduğunu şöyle anlatır : "imdi zamanımızda *Tatarca* digen tilimiz asıl *Çagatay tiliniñ bir şubesi bulıp fi nefsihi kavaid ve usulı mun-tazam bir tildir. Çagatay tiliniñ küp şubesi bulıp, başkalarına kamganda* (yani nazaran) *tatar tili Çagatay tiline küp hususta muvafıkraktur*"⁸ der. K. Nasırî hakkında yazı yazarlardan Cemal Velidi "Kayyura Nasırî'de Tatar tili" adlı mühim yazısında (K. Nasırî Mecmuası 137 s. de) "Şimal türkçesinin müstakil bir edebî dil olması dâvasıyla ortaya çıkan ve XIX. asrın son yarısı boyunca onu işlemiş olan K. Nasırî'dir.... fakat Nasırî'nin dili o bir iki şiveden (yani Osmanlıca ve Çağatayca'dan) tamamıyla armamıştır" diyor, imlâsından bahsederken de Çağatay imlâsını kullandığını yazmaktadır. (K. Nasırî Mecmuası 141 s.).

Böylece, Nasırî'nin kendi yazdığı eserlerden ve ileri sürdüğü bazı fikirlerden de anlaşıldığı üzere o, dil hususunda asla ifrata varmadan yapılabilecek orta yolu tutarak, lehçesinde bulunmayan kelimeler için Arap ve Farişî kelime ve ıstılahları kullanabildiği gibi, iki büyük kardeş lehçe-

⁸ Bu yazının devamı K. Nasırî'nin dil hakkındaki fikirlerini verdiğinden aşağıya alıyoruz :

فواكه الجلسا 94-593 س .
ایمدی زمانیمزده تاتارجه دیکن تلز اصل چغتای تلی نك بر شعبهسی بولوب فی نفسه قواعد و اصولی منتظم بر تلدر . چغتای تلی نك سوب شعبهسی بولوب باشتهلریشه قاراغانده تاتار تلی چغتای تلنه کوب خصوصده موققراکدر . لکن تاتار تلی نك الفاظ و مقدرات جهتندن وسعی یوقلق سببلی عرب و فارسی تلرندن استعانه و اقتباس قیلنوب مستقل کامل بر تلدر . اما عربدن و فارسدن آلوتغان کلهلر فقط لفظی عننه توکل بلکه کاهها بعض اصول ترکیبهسی دخی آلوتکشددر . مثلا بشده خدا فارسی تلنده مضای مضای الیه کلهلردر . تلزده اوشانداق بشده خدا استعمال قیلونغان اورونلر مهم بارددر . تلز نك قاعدهسنه قاراغانده خدای نك بشدهسی دیب کیراکدر . عبری لرلی مونکار قیاس قیل و بعض عرب کلهلری دخی اصل اعراب اوزره قالمشدر . مثلا خصوصاً ، شاء ، دفعه کلهلری کبک و دخی کاهها عرب کلهلری تلزده جمع حالتنده ایکن ، مفرد کله شیکلی استعمال قیلنندر . مثلا غلمائر اولیائر کبک . ایمدی تلز کا اعتبار قیلوب یخشی تفتیش ایسوب قاراقاق ، معلوم درکه ، تلزده بولغات ایبات و اشعار ، مقالات و معنیات یعنی الفاز غایت موزون و مسح تصنیف قیلنندر و عرب و فارس الفاظی نك اعاصی بلان بلاغتهده و افاده معنی ده غیر تلردن کیم توکل در . بلکه بعض خصوصده خاصیق کوراک بولغان اورونلری هم بارددر . خصوصاً فعل باشده ...

Bu karakteristik parça Rus neşriyatına da geçmiştir : Aşmarin "Oçerki literaturnoy deyatel'nosti kazanskix Tatar" za 1880-95, Trudı Lazarevskogo İnstituta, vıpusk IV, 1901, 2 s.

yi de kendi öz dil" olarak anlamıştır. Hattâ Kazan lehçesi Çagatayca'nın bir şubesidir diyerek, Çagatayca'yı Kazan lehçesinin bazı hususiyetleriyle canlandırmağa çalışmış ve yerli ağızlar içinde bozulup gitmeğe yüz tutan Özbekçeğe karşı sesleri daha sabit olan ve eski dile nazaran daha az değişmiş olan Kazan lehçesini ortaya koymak istemiştir. Gerçi K. Nasırî bazı kelimelerin eski Çagatay usulüyle veya Osmanlı imlâsiyle yazılmasını tenkit ederek kendi düşündüğü Kazan lehçesi imlâsını tavsiye etmiş (*Kavâid-i Kitabet'e* bak.), fakat yazılarında, bilhassa geniş Osmanlı edebiyatı tesirinden, onun ağır ve çapraşık cümlelerinden de kurtulamamıştır. Belki de daha çok işlenmiş olan Osmanlıca onun gibi çok yazan bir muharrir için daha esaslı bir örnek olabilmiştir.

Dilci olarak yazdığı eserlerinden "*Kavâid-i Kitabet*" (1892 Kazan), kendisinin "yani tasnif ve imlâ kaidelerin beyan kılguçı bu bir yana (yeni) fendir ki, bir sahib-ül-fünûn mütalâa kılıp mefhumuna tüşünse ifade-i şifahiyye ve ifade-i tahririyede hatadan saklanabilir" diye tavsif ettiği çok faydalı bir eserdir. Küçük bir gramer mahiyetindedir. Burada fiil teşkillerinden mastarlardan, edatlardan biraz da fiil ve isim tasriflerinden bahsedilir. Bazı kelimelerin imlâsı için Kazan telâffuzu gösterilir. Türkiye Türkçesine ne kadar ehemmiyet verdiği bu eserinde de açıkça görünmektedir. Bir çok yerlerde "tilimizde" diyerek Kazan lehçesini kastedtiği zaman Osmanlı Türkçesine ait olanları da verir, meselâ 7 s. de "*oşbu kinayeler kübrek (daha ziyade) Türk (yani Osmanlı) kitaplarında istimal kılınadır, meselâ müşarünileyh, mumaileyh, mezkûr, merkum, amma mezkûr lâfzı tilimizde küp müstameldir*" denmektedir.

"Nümune ya ki enmûzec" adlı eseri de Rus dilini öğrenenler için şüphesiz o zaman bir hârîka teşkil etmiştir. Başında : "*Rus filinin uku (okuma) kaidelerin ve dahi sarf ve nahiv kaidelerin müştamil bir risaledir, bir mukaddime ve biş bab üze yazıldı 1296, basıldı 1308 senede*" denmiştir. Bu eserin dilci için dikkati çeken tarafı, K. Nasırî'nin bir muallim olarak yabancı dil ders kitabında fonetiğe verdiği büyük önemdir. *u* uzun vav, *o* tupa vav ıstılâhiyle ve muayyen işaretlerle gösterilerek birbirinden tefrik edilir, Arap harfleri gibi kullanışsız harfleri türlü işaretlerle genişleterek Rusçaya has *y, S* lerin ses mukabilini de verecek duruma koymuştur. Aynı işaretleri Tatarca -Rusça Lügatinde de tatbik etmeğe muvaffak olmuştur.

Bundan daha mükemmel olan dile ait eseri "*Enmûzec'dir*" (Kazan 1895). Baş tarafında "*İsanımıznıñ sarf ve nahiv kaideleri beyanında bir risaledir, tecribeyüzünden evvel mertebe Abdülkayyum Nasiri oğlu tasnifkıldı*" demiştir. Bu eser K. Nasırî'nin grameri-çok iyi kavradığını gösterir. Hemen başlangıçta "tauşlı ve tauşsız" diyerek vokallerle konsonları ayırır. Sonra yeni gramerlerde olduğu gibi fonetik bahisleri : *İrin* (yani dudak), *bogaz* (yani gırtlak), *sızgıç* (yani hisiltılı sesler çşçjzs), *añkau* (yani avurt sesleri rln), *tiş* (yani dış t, ts, d, dz sesi.), *burun ñ, m* "harfleri" diye ayrabilmesi, Arap kelimelerine ait olan huruf-u şemsiye, huruf-u kameriyye, huruf-u inf isal, huruf-u ittisal olarak Arapçada kullanılan fonetik tâbirlerini de tam vermesi, "*relâffuzda*

bir harfın ikinci harfke inkılâbı" diyerek *nl* seslerinin *nn* oluşunu göstermesi ve buna benzer Kazan lehçesine has, bugün bile en yeni bilgilerden sayılan fonetik kaidelerine vakıf oluşu, Nasırî'nin titiz çalıştığına delildir. Morfoloji kısmı da gayet iyi ve teferruatiyle dilin bünyesini çözüp ortaya koymuş, şimdi bile az bir değişiklikle kullanılacak durumdadır. Yalnız cümle kısmı yeni gramerlere nisbeten daha basit bir bölüm olarak gösterilebilir. Burada müellif "terkib-i izafî, terkibî-i tavsifî, terkib-i mübteda-i haber, terkib-i fiil-i fail, bu dahi terkib-i tam, terkib-i nakıs bulıp (olup) iki kısımge munkasimdir" diyerek küçük cümleleri yani türlü isim çeşidlerinin muhtelif şekillerde kullanılmasını bahis konusu eder⁹.

Bu gramerlerinde göze çarpan bir nokta da, diğer sahalardaki eserlerinde ıstılah yaratma tecrübesini yapan Nasırî'nin, yukarıda gösterilmiş dudak, diş, avurt, burun v. b. fonetik tâbirler hariç olmak üzere bir tek gramer ıstılahını türkçeleştirmemiş olmasıdır. Bunlar istisnasız Arap ıstılahıyla yazılmıştır. Hattâ sayılarda bile "hesab-ı cümel" kelimesini kullanır. Diğerleri de : ismü-z-zat, ismü-s-sıfat, ism-i ilim, ism-i has, ism-i cins, zamir-i munfasıl, zamir-i muttasıl, ism-i işaret, ism-i mavsul, ism-i tâfdil, harf-i cerler (yani edatlar, rabıtlar, nida, istifham), i'rab (diyerek isim tasrifinden bahseder) ism-i fiil, ef'âl-i nakısa (yardımcı fiiller) esma-i ef'al (yani fiil müştakları) ve başkalarıdır. "Kendi dilindeki kelimeleri araştırmadan diğer dillerden söz almak hataya haml kılmadır" diyen Nasırî, galiba gramer ıstılahı bakımından Arapça ve Farsçadan ayrılmanın kendi devri için imkânsız olduğunu düşünmüştür¹⁰.

K. Nasırî, dile verdiği aynı gayret ve samimiyeti halk edebiyatına da vermiştir. Bunları halkın içinden toplayıp takvimlerinde yayımladığı gibi bir kısmını da *fevâkih-ül-cülesâ*'sında neşretmiştir¹¹. Bu aslında orijinal bir eser olmadığı halde, Nasırî'nin en mühim eserlerinden sayılır. Bir çoklarının fikrince bir nevi ansiklopedi mahiyetindedir.

⁹ Bu şekil cümle ve tâbirlerin kullanılmasının, şimdi A. von Gabain'in Özbek Gramerinde de gözüktüğü gibi, yeni gramerlerde de bir çıkar yol olarak alınması hâdisesi, Nasırî'nin cümle tertibi hususundaki görüşlerini pek yadırgatmıyor.

¹⁰ "Coğrafya-yı Kebîr" in mukaddimesinde ıstılahlar hakkında şunları yazıyor : "Öz tilimizge kilişe torgan kelimelerni tabip coğrafya ıstılahlarını bildirdim. Çünkü her bir fennin üzerine mahsus tili bardır. Biznin tilimizde kadimden bu fenler yazıla kilmegenlik sebepli urnına muvafık kilişe torgan sözlerini tabı çitin, kimde tab'ı selim bar, ol biledir ki lügat bilen ıstılah arasında elbette bir alâka kirektir. Hiçbir münasebetsiz bir sözni ıstılah yasap bulmay..." yâni : kendi dilimize yakışan kelimeleri bulup coğrafya ıstılahlarını bildirdim. Çünkü her bir fennin kendine mahsus dili vardır. Bizim dilimizde eskiden bu fenler yazıla gelmediğinden yerine muvafık, yakışan sözleri bulmak zor, tab'ı selim olan kimse biliyor ki lügatle ıstılah arasında elbette bir alâka gerektir. Hiç bir münasebeti olmayan bir sözü ıstılah yapmak olmaz.

¹¹ Prof. Katanov "Arkeoloji, etnografya, tarih cemiyeti mecmuası" XIII. cilt, II. cüzü, mukaddimedede : Kazanlıların halk edebiyatını K. Nasırî'ye gelinceye kadar bu şekilde bol toplıyan kimse yoktu, bu işte birincilik ona düşüyor, der ve onun bütün ömrünü onları öğrenmeğe harcadığını ve kendi halkının hayatı ve diline çok iyi vâkıf olduğunu söyleyerek, yazılarında onu daima "büyük âlim" diyerek anar. (K. Nasırî Mecmuası 85 s).

Kitabın kapağında şunlar yazılıdır :

فواكه الجلوسا مستطرف وروض الاخياري كتابلازندن انتخاباً تأليف قيلنوب قرق روضه اوزرينه مرتب مرده دل لرنك قلبلريني احيا قيلور بركتابد . وعبدالقيوم ملا عبدالنصير اوغلي نك قلم فقيرانه سندن جريان ايتش بر اژدر . 1884 قازان اونيويرسيتي نك طبع خانه سنده باصمه اولمش در .

Baş sahifesinde şunlar yazılıdır :

... معلوم اولاکه علم و معرفت اهللری قاتنده حکمت عملیه فنی نك فوایدی مشتمل - تدبیر نفس و اصلاح اخلاق مسئله لرینه مأخذ و دقیق اهللی قاتنده مقبول بولغوجی (المستطرف فی کل فن مستطرف) تسمیه قيلنمش مصر قریه لرندن ایشیه دیکان قریه کا منسوب سکیز یوز نك آخرنده راق کیلکان علمادن شیخ محمد بن احمد الخطیب حضرتلری نك کتاب فاخره سندن - ودخی خوارزم قریه لرندن زبخشر قریه سته منسوب بشیوز اوتونجی یلارلر ائناسنده ظهور ایتش بین العلماء مشهور شیخ علامه محمد بن قاسم بن یعقوب حضرتلری نك اوشبوفنده (ریاض الابرار) اسملی کتابندن منتخب روض الاخياري کتابلازندن انتخاباً دیارمنز داغی اهل اسلام نك تله شایسته ترجمه و تألیف قیلدم ... مستطرف نك سکسان دورت ظرفندن روض الاخياري نك ایلی روضه سندن النقاط قیلندی ...

Buraya şark âlemine ait bir çok hikâye ve fıkralar, şark âlim ve hakimlerinin dünya görüşü hakkındaki fikirleri, halka şark ilim ve hayat görüşünü aydınlatmak için alınmıştır. Ayrıca eserin son kısmına eklediği Kazan lehçesine ait halk arasında dağılmış olan halk edebiyatı örnekleri o devir için mühim olduğu gibi, bugün de hâlâ kıymetini kaybetmemiş olan malzemelerden sayılır. Bu malzeme şunlardan ibarettir : 546. s. den 547 S. ye kadar bilmece, bundan sonra şiirler (yâni türküler) gelir, bunları bazı izahlarla birbirinden ayırt etmeğe çalışmıştır. 357. s. ye "ebyatı çay, hasiyeti çay, çaymın şartları" başlıklarıyla çay hakkında üç beyit sokmuştur. 558. s. ye "ebyat uñmagan kilin beyanında" (yani : beceriksiz gelin hakkında) bir sahifelik kadar bir hiciv almıştır. 559. s. de Molla Abdülcebbar el-Kandah inşâsı başlığıyla yirmi sahife devam eden aşk beyitleri vardır ki kısmen hicivdir. Nasırî bunları beğenerek aldığını yazar ve "merhum Abdülcebbar şair adam imiş 1855'te vefattır" diyerek onun hüviyetini tesbit eder. 583. s. de "emsal ve mahaller" başlığıyla izahlı atasözlerini verir. 593 s. de Kazan lehçesi hakkındaki gayet veciz fikirlerini yazmıştır¹². Son kısmında "hatimet-ül-kitab" da bir az tarihî malûmat vermektedir. Umumiyetle *Fevâkih-ül-cüesâ* bir iktibas olduğu halde, K. Nasırî 'nin kendi fikirlerini ihtiva eden eklemeler ve izahlar çoktur, meselâ 71 s. de fazla oturmuş bir misafir hakkında... veya "ahmak" adamı tarif ettiği zaman kullandığı cümleler, veya terbiye hakkında¹⁸ söylediği fikirler gibi ...

¹² 8. nota bk.

¹³ K. Nasırî Mecmuası 101 s. U. Aziz, Nasırî'nin gayet anlayışlı bir terbiyecisi olduğunu eserlerinden misaller vererek anlatır.

Yukarıda zikredilen eserlerinden başka, henüz basılmamış olan yazma halindeki dört eseri daha Kazan üniversitesi fundamental kütüphanesinde bulunmuştur. Bunlar vaktiyle Nasırî'nin devrinde senzor vazifesini görmüş olan müsteşrik Prof. Gottwald tarafından üniversite kütüphanesine hediye edilmiştir. Bu eserlerin ekserisi kenarları yanık olarak bulunmuştur, onun için Nasırî'nin evinde vuku bulan yangından evvel yazılmış oldukları tahmin edilmektedir. Hangi şekilde Gottwald'm eline geçtiği hususunda katî bir malûmat yoktur. Gottwald senzor olduğu için belki de siyâsî sebeplerden dolayı, neşr müsaadesi almadan onun elinde kalmıştır. Üniversite kütüphanesinde bulunmuş olan bu kıymetli malzeme, 1926 da "*Kayyum Nasırî'nin munaarça basılmagan eserleri*" (şimdiye kadar basılmamış eserleri) adıyla hep bir arada, Tataristan devlet neşriyatı olarak Prof. Ali Rahim'in idaresi altında yayımlanmıştır. Eserde K. Nasırî'nin tarihe, arkeolojiye, etnoğrafya'ya dair topladığı şayanı dikkat halk rivayetleri, meselâ : tevarihi Kazan, Kazan'ın imareti, beyti şehri Kazan (Kazanın Ruslar tarafından alınması hakkında beyitler), Kazan'ın kadimki plânı, ve kadimki imaretleri v. b. ile beraber Aziz Ubeydullah'ın "Nasırî yazmalarının ilmî kıymeti hakkında" bir yazısı, ondan sonra da Nasırî'nin etnografya materyalleri vardır. Nasırî, bunları dört bölüme, *yurt yir* (mesken), *kiyim salim* (üstbaş), *aşau içü* (yemek içmek), *âdetler* (örf âdet) ayırarak tasviretmiştir.

K. Nasırî'nin "İstirahatı Coğrafya"sı ile üç ciltlik "Coğrafyayı Kebir"i de mühim ve ciddî eserlerindedir. Müellif burada da etnografik ve tarihî malûmat vermiştir¹⁴. Çalışmaları arasında takvimleri de¹⁵ orijinal ve ansiklopedi mahiyetinde birer eserdir. İlmî ve edebî bir mecmua vazifesini görmüş olan bu takvimler, halkı tenvir için çok faydalı bir mev-kute yerine geçmiştir. Burada o dile, edebiyata, halk edebiyatına, folklor¹⁶, tarih ve coğrafya'ya dair yazılar yazmıştır. İstatistik ilmine dahi ehemmiyet vermiş, dünya nüfusu, Rusyada yaşayan milletlerin ve İslâm ahalisinin nüfusu hakkında malûmat vermiş, aynı zamanda mahkeme-i şer'iyenin eli altında bulunan mescitlerin sayısını da bildirerek Kazan ahalisinin içtimaî hayatının ilk adımlarını tesbit etmiştir (U. Aziz makalesi K.

¹⁴ "İstilahatı Coğrafya" Coğrafya ilmi için çok faydalı bilgileri içine almış olan 74 sahifelik küçük bir eserdir, 32. S. de Türkistan hakkındaki gerek coğrafi gerek umumî malûmatı çok iyi verdiği göre, Nasırî Türk ülkelerinden iyi haberdar olmuştur. Coğrafya-yı Kebir'in ancak birinci cildini görebildim ki, Asya kıtasına aittir. Fakat yalnız coğrafya değil, tarih ve etnografyaya dair bir sürü bilgiyi de içine almaktadır. Baş kısmı nasıl ders kitapları yazmağa başladığını anlatması bakımından şayanı dikkattir.

¹⁵ Maalesef bu takvimleri göremedim.

¹⁶ (K. Nasırî Mecmuası) Hoca Bedi'nin makalesine göre 1871 ve 1879 ncü yılların takviminde, gün ve hava değişimleri hakkında halk tecrübeleri, 1875-76 ncü yılın takviminde her ayın muayyen gününde hava ve tabiat'ın zuhuruna göre gelecek aylarda olacak tabiat değişiklikleri hakkında halk sözleri ve 1883 ncü yılın takviminde de eski Bulgarlarda "alp" yani çok büyük gövdeli insanların olduğu hakkında halk rivayetleri varmış.

Nasırî Mecmuası). Bütün bunlardan anlaşıldığına göre Nasırî çok taraflı bir mütefekkir, Şimal Türklerinin fikir ve kültür hayatında çok büyük rolü olan bir kimsedir.

Nasırî ve eserleri hakkındaki neşriyata gelince, Türkiye'de onun hakkında bir kaç yazı yayımlanmıştır: 1902 de "İkdam" ve "Tercümanı Hakikat" gazetelerinde ölümü dolayısıyla anma yazıları çıkmıştır. A. Battal "Kazan Türkleri" adlı eserinde (İstanbul 1925) 184-190 s. de Nasırî'den bahsetmiş, onun muhayyel bir resmini de bastırmıştır. "Türk Yurdu" Mecmuasının 1925-11. sayısında ve "Yeni Türk Yurdu" Mecm. 1942- 4 sayısında Ayaz İshaki "Abdülkayyum Nasırî", "Türk Amacı" mecmuasının 1942-4 sayısında (yıl I) Feyzi Muharrem Togay "Kayyum Nasırî" başlıklarıyla birer yazı neşretmişler, F. Muharrem Togay bu arada başlıca eserlerini de zikretmiştir.

Avrupada çıkan mecmualardan "*Millî Tul*" 1937, No 10, 11, 1938 No 1 de, Ayaz İshaki birer makale yazarak büyük muharririn hayatı üzerinde durmuştur. 1922 de, ölümünün yirminci yılı münasebetiyle Kazan'da bir heyet tarafından "Kayyum Nasırî Mecmuası" adıyla 160 sahifelik bir eser yayımlanmıştır. Bu eser, makalelerin bir ikisi hariç olmak üzere, Nasırî hakkında yazılmış olan oldukça iyi bir araştırmadır. Nasırî burada iyi muharrirler, edebiyatçılar ve ilim adamları tarafından ele alınmıştır.

Avrupa'da Almanca olarak G. von Mende, Berlin 1936, "*Der nationale Kampf der Russlandtürken*" adlı eserinin 39-43 s. lerini K. Nasırî'ye ayırmış onun şahsiyetini ve çalışmalarını belirtmiştir.

Rus ilim muhitinde Nasırî'ye karşı en çok teveccüh gösteren Prof. Katanov olmuştur. 1885 de Kazan üniversitesi nezdindeki arkeoloji cemiyetine aslı üye seçilmiş olduğunu zikretmiştik. Bundan, onun orada da dostları olduğu anlaşılmaktadır. Kazan'da çıkan arkeoloji etnografya tarih cemiyeti mecmuasının XIII. cilt II. cüzünde Nasırî'nin "Kazan Tatarlarının Halk Edebiyatı Nümuneleri" adlı bir makalesi neşredilmiştir. Mukaddimeyi Katanov yazmış, buraya 28 bilmece, 245 atalarsözü, 145 türkü konmuştur. N. Th. Katanov bunun mukaddimesinde Nasırî'den sitayişle bahsetmiştir. Aynı mecmuanın XV. cilt 3. cüzünde Katanov'un "Kazan Tatarlarının Tarihî Türküleri" başlığıyla yazılmış makalesinde K. Nasırî'nin verdiği "*Kazan beyti*" (Kazan'ın Ruslar tarafından alınması) "*Nikolay beyti*" (Napolyon harplerinin tasviri) yayımlanmış, Katanov buna da bir mukaddime yazmıştır. Yine aynı mecmuanın XVI. cilt, 6-2 cüzülerinde K. Nasırî ile Poliakov'un "Kazan Tatarları hikâyeleri ve başka kavimlerin hikâyeleriyle mukayesesi" neşredilmiştir. Buraya Nasırî tarafından toplanmış 11 hikâye alınmış transkripsiyonu müsteşrik Katanov tarafından, Rusça tercümesi ve mukayesesi de Poliakov tarafından yapılmıştır. Katanov'un aynı mecmuanın XXXI. cilt 3. cüzünde çıkan "Eski Kazan hakkında Tatar hikâyeleri" adlı makalesinin malzemesi Nasırî'nin 1880. yıl takviminden alınarak tercüme edilmiştir. Bundan

başka Katanov *Fevâkih-ül-cülesâ*, *Mecma'-ül-ahbar*, *Kabusnâme*, *Kırk vezir*, gibi eserlerinden aldığı 14 hikâyeyi transkripsiyonlu metni ile birlikte Rusçaya tercüme ederek "*Materiyalı kizuçenyu kazansko-tatarskogo nareçiya*" (Kazan Tatar lehçesini öğrenmek için malzeme) adlı kitabında yayımlamıştır. Yine Katanov "*Deyatel*" mecmuasının 1897-98 şark bibliyografyası bölümünde Nasırî'nin eserleri hakkında malûmat vermiş ve Kazan Tatarlarının yıllar hakkındaki bilgilerini 1882 yılının takviminden alarak Rusçaya tercüme etmiştir. Aynı mecmuada Katanov "*Lehçe-i Tatarı*" hakkında da bir makale yazmış ve onun W. Radloff ve L. Budagov lügatlerinden bazı bakımdan üstün olduğunu ve Ahmet Vefik'in "*Lehçe-i Osmanî'sini*" takliden "*Lekçe-i Tatarı*" adını verdiğini kaydetmiştir. Bu şark bibliyografyasında Katanov, Nasırî'nin "*Terbiye kitabı*", "*Akaid risalesi*", "*Cevahir-ül hikâyât*", "*Kavaid-i lisan-ı arab*", "*Reis-ül-hükema ebü Ali Sina*", "*Kabusnâme*" gibi eserlerini tanıtmış, kendi görüşlerini de anlatmıştır¹⁷.

1901'de Moskova'da yayımlanan "Kazan İslâm Tatarlarının edebî faaliyetleri üzerinde risale" (*Oçerk literaturnoy deyatel'nosti kazanskix tatar* 1880-1895, *Trudı Lazarevskogo înstıtuta*) adlı yazısında N. Aşmarin, bilhassa 1880-95 yılları arasında cereyan eden edebiyattan bahsettiği için, başlıca K. Nasırî ve onun eserlerinden parçalar almak suretiyle o devrin edebiyatını misâllerle tasvir etmiş, bu meyanda K. Nasırî'den bilmece, türküler ve yukarıda bahsedilmiş olan dil hakkındaki fikirlerini de aynen almıştır¹⁸.

K. Nasırî'nin eserlerinden bazıları da Rusçaya tercüme edilerek basılmıştır. Bu cümleden Kazan türklerinin mitolojisi hakkındaki eski şamanizmden kalma örf âdet ve akideleri tasvir eden bir yazısı ("*Poveriya i obriadı kazanskix Tatar*" Kazan Tatarlarının ısanuları ve ırımları, borongı şamanizm kaldıkları) talebesi Maslovski tarafından tercüme edilerek Coğrafya cemiyetinin etnografya bölümü mecmuasında 1881 de (*Zapiski imper. russko geogr. Obs. po otdelu etnografiy t. VI.*) basılmıştır. Buna Grigorev bir mukaddime yazmış ve: "K. Nasırî bu makalesiyle islâmiyeti kabul etmiş olan Kazan Tatarları arasında şimdiye kadar korunmuş eski mecusî örf âdetleri ve akidelerini incelemekte ilk tecrübeyi yapıyor. Avrupa Rusyasmdaki Çuvaş, Çirmiş, Mordva'lardaki mecusî kalıntıları hakkında Rus edebiyatında epey yazı yazılmışsa da, bizde Tatar ismi ile anılan bu Türk kabilesindeki islâm perdesi altında gizlenip kalmış şamanizmi açıklama hususunda kimse tecrübe yapmağı düşünmemişti. Şüphesiz bu iş ilim bakımından çok merak verici ve epey ilmî malzeme vermeği de va'd eden işti" demiş ve Nasırî'nin islâmiyete karşı bitaraf davranmasını övmüştür.

¹⁷ K. Nasırî Mecmuası 79, s. A. Gaffar makalesine bk.

¹⁸ Bu esere mukaddime yazan A. Kırmski, Kazan Türklerinin bu devir edebiyatı hakkında bilhassa şunları yazmaktadır : - Tatarlar anadilinden başka Türk (yani Türkiye) yazıçılarının da eserlerini kullanabilirler, çünkü Osmanlı lehçesi Tatar edebî diline çok yakındır. Misâl olarak "Muhammediye"yi göstermek mümkündür - diyor. (VI. s.)

Bu yazı 1922 de çıkmış olan K. Nasırî Mecmuasında Rusçadan Kazan lehçesine çevrilerek tekrar basılmıştır.

K. Nasırî'nin şahsî hayatı oldukça güç şartlar altında ve talihsiz geçmiştir. Evlendiği karısıyla ancak bir yıl kadar yaşayabilmiş, doğum esnasında karısını ve çocuğunu kaybettikten sonra bir daha evlenmemiş, hayatını bekâr olarak geçirmiştir. Muallimliği terketmek mecburiyetinde, kaldıktan sonra maişetini tamamiyle serbest bir muharrir olarak çalışmak suretiyle temin etmesi icap etmiştir. Kitapları az satılmış ve bu satışlardan eline geçen parayı da diğer eserlerini basdırmağa sarfetmiş veya borç ile kitap bastırıldığı matbaalara yatırmıştır. Esas geliri hususî ders vermek, resmî müesseselere istida yazmak, mahkemelere lâzım olan bazı evrakı Rusçaya tercüme etmek gibi işlerden olmuştur. Şahsî hayatında oldukça çekingendir, az kimse ile görüşerek hayatını yalnız geçirmiştir. Camilere bile namaza gitmez, namazını evinde kılarmış. Kendi devrinde kimsenin aklına bile gelmeyen bir iş gördüğü için, Kazan ahalişi onun yaptığı işi anlamamış ve bu büyük muharriri yaşadığı müddetçe takdir etmekte de kusur göstermiştir. Takvimlerinde güneş ve ay tutulması gibi tabiat hâdiselerini önceden haber verdiği için ona "din bozuçı" lâkabını vermişler, Ruslarla da görüştüğü için "Uris Kayyuni", bir gözü kızamuktan körleşip kapandığından ve bir gözüne de ak düşmüş olduğundan ona "sukır Kayyum" yani "Kör Kayyum", kitap ve yazıyla uğraşığından "Kayyum şakird" diyorlarmış (Nasırî Mecmuası S. 54).

Kendisiyle alay ettikleri gibi yazılarını da istihfaf etmişler, "*Fevâ-kıft-ül-cülesâ*" da bastırıldığı halk edebiyatı ve türkülerini beğenmeyerek sokaklarda ve çarşılarda onu tahkir etmişlerdir. Nasırî bunların hiçbirine ehemmiyet vermeden işine devam etmiştir. Geniş bir sahayı kavrayan ilim adamı ve muharrir Kayyum Nasırî pratik sahayı da ihmal etmemiş ve böylece hayat muvazenesini bulmuştur. İyi yazı yazmasını, iyi resim çizmesini bilmiş, takvimlerindeki haritaları kendi çizmiş, hattâ takvimlerindeki Kazan'ın bazı camilerinin resimleri ile hendese ve saat resimlerinin de onun elinden çıkmış olduğu tahmin edilmektedir. (Ali Rahim. Kayyum Nasırî Mecmuası S. 44)

Boş zamanlarında el işleri ile meşgul olurmuş. Kitap ciltlemek, mürekkep, ayna, kola ve cila yapmak, elektrikle madenleri gümüşlemek, kopuz yapmak gibi el işlerini yaparmış. Onun en çok meşgul olduğu el işi marangozluk imiş. Evinde her zaman balta, bıçkı gibi kuralları olup bu işini ömrünün sonuna kadar terketmemiştir. Kendisi de "Daima oturup yazı yazmak yoruyor, kanları uyuşturuyor, ben her gün bir iki saat bu kurallarla kendime lâzım olan eşyaları yapıyorum." diyormuş. (K. Nasırî Mecmuası S. 42) Hayatının son yıllarında yeni ruhda yetişmekte olan, kısmen onun çığır açıcı çalışmalarının semeresi olan gençlik tarafından takdir edilmeğe başlamış, fakat elli yıllık mücadeleyi arkasında bırakan yorgun ve üzgün ihtiyar muharrir buna alâka göstermemiştir. Nasırî'nin çalışmaları kendi şehrinin dışında da takdir edilmeğe başlamış, Kıbrımlı Gas-

pıralalı İsmail onun hakkında yazı yazmak için resmini istemiş, fakat o, buna cevap bile vermemiştir. Resim isteyenlere : "Resim aldırmadım" cevabını verirmiş, yine birisinin bu isteği tekrarı üzerine de "kerih-ül-manzar" yani "çirkin olduğum için resim çektirmedim" demiştir ("Kayyum Nasirî Mecmuası" S. 36).

"İkdam" muharriri Ahmed Cevdet Beyin Kazan'a kadar gelerek Nasirî'yi evinde ziyaret etmiş olması da onu takdir etmiş olduğunu göstermektedir.

Nasirî ölümünden sonra hakkıyla takdir edilmeğe başlamıştır. Genç nesil münevverleri tarafından "Kayyum Babay" diye adlandırılmaktadır. Yaşadığı devirde, saçdığı ilim ve irfan ışığı ile gereken vazifesini yapmış olduğu gibi, onun fikir ve sözlerinin yalnız o devre ait olmayıp, her devir için değerli olduğu da artık anlaşılmış bulunmaktadır.